

mağâleti'l-edebîyye fi'l-edebî'l-irâkıyyi'l-hadîs, Bağdad 1975; Enîs el-Makdisî, *el-Fünûn-ü'l-edebîyye ve a'lâmühâ*, Beyrut 1980, s. 225-235; Ahmed Heykel, *Te'tavvür-ü'l-edebî'l-hadîs fi Mısr*, Kahire 1983, s. 70-75, 374-397; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Hareketü'l-edebîyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut 1986, s. 525-546; M. Ahmed el-Garb, 'Ani'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naqd, Beyrut, ts., s. 171-175; Şevkî Dayf, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-mu'âşır fi Mısr*, Kahire, ts., s. 205-207; İbrâhim es-Seâfin, *Te'tavvür-ü'r-rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-hadîşe fi bilâdi's-Şâm: 1870-1967*, Beyrut 1407/1987, s. 31-50; Ch. Vial, "Mağâla", *El²* (İng.), VI, 90-91.

RAHMİ ER

□ TÜRK EDEBİYATI. XIX. yüzyıldan önceki dönemde yazma kitaplarda makale adıyla bazı yazılar rastlanmakla birlikte (Banarlı, s. 239) daha çok tasavvuf önderlerinin bir kısım sözlerini ya da sohbetlerini derleyen ve "makâlât" adıyla tanınan eserler de bulunmaktadır. Bunların içinde Hacı Bektâş-ı Velî'ye izâfe edilen, aslı Arapça *Mağâlât* en tanınmışlarıdır. Eser, tamamı elde bulunmayan Arapça aslıyla değil nesir çevirisi ve bundan yararlanılarak Hatiboğlu'nca hazırlanmış manzum metni yoluyla meşhur olmuştur. *Makâlât-ı İsmail Hakkı* (Bulak 1257; İstanbul 1288), *Makâlât-ı Hazret-i İmâm Ca'fer üs-Sâdık* (İstanbul 1288) gibi aynı bağlamda ele alınabilecek basılı eserler de bulunmaktadır (Özege, III, 1000-1001).

Diğer milletlerde olduğu gibi Türk yaygın hayatında da modern anlamıyla makale gazeteye beraber XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bunların ilk örnekleri 1840'lı yıllarda ilk Türkçe gazetelerden *Cerîde-i Havâdis*'te ilim, ahlâk ve edebiyat üzerine bir kısmı imzasız olarak kaleme alınan metinlerdir. 1860 yılından itibaren Şinâsi'nin, Agâh Efendi'yle birlikte çıkardığı *Tercümân-ı Ahvâl* ile daha sonra kendi başına yayımladığı *Tasvîr-i Efkâr*'da (1862) bazılarının imza koyarak yazdığı başmakaleler, hem bu türün ilk yetkin örnekleri olması hem de siyasî ve içtimâî meselelere eğilmesiyle dikkat çekmektedir. Aynı dönemde Ziyâ Paşa *Muhbir* ve *Hürriyet*, Nâmık Kemal *Tasvîr-i Efkâr*, *Hürriyet* ve *İbret*, Ali Suâvi *Muhbir* ve *Ulâm* gazetelerinde tartışmalara da konu olan siyasî ve edebî muhtevalı makaleler yazmışlardır. Ahmed Midhat Efendi, Ebüzziya Mehmed Tefvik, Şemseddin Sâmî, Muallim Nâci ve Beşir Fuad aynı devirde makale türünde eser vermiş diğer yazarlardır. Bu makalelerin bir kısmı daha sonra kitap halinde basılmıştır. Şi-

nâsi'nin *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr* (seçen Ebüzziya Tefvik, İstanbul 1311), *Makaleler* (haz. Fevziye Abdullah Tansel, İstanbul 1960); Nâmık Kemal'in *Makâlât-ı Siyâsiyye ve Edebiyye* (İstanbul 1327), *Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi* (haz. Mustafa Nihat Özön, İstanbul 1938); Ahmed Midhat'ın *Müntehabât-ı Ahmed Midhat* (I-II, İstanbul 1306-1307); Muallim Nâci'nin *Yazmış Bulundum* (İstanbul 1301), *Muallim* (İstanbul 1303) gibi eserleri bunların belli başlılarıdır. Bu dönemde makaleden daha çok ilim, ahlâk, edebiyat ve siyaset konularıyla ilgili gazete yazıları anlaşılmalıdır.

Bu tarz makale yazarlığı yanında *Mecmûa-i Fünûn* ve *Hazîne-i Evrâk* gibi ilk ilmi muhtevalı dergilerle başlayan makale yazarlığının II. Abdülhamid devrinde dergilerin çoğalmasıyla mahiyeti genişlemiş ve gelişmiştir. Daha sistematik hale gelen edebî tenkit, sanat ve sanat felsefesi konuları etrafında Edebiyat-ı Cedîde dönemi makale yazarları arasında Cenab Şahabeddin (*Nesri Harb Nesri Sulh*, Dersaâdet 1334; *Evrâk-ı Eyyâm*, Dersaâdet 1331), Tefvik Fikret (*Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ankara 1987) ve Hüseyin Câhid (*Kavgaların*, İstanbul 1326) yer almaktadır.

Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Avrupa ilim ve metodlarının Türkiye'ye aktarılması çalışmalarının belli bir safhaya girmesiyle Rıza Tefvik (*Rıza Tefvik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, haz. Abdullah Uçman, Ankara 1982; *Rıza Tefvik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları I*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 2000), Ziya Gökalp (*Makaleler I-IX*, Ankara 1976-1980) ve M. Fuad Köprülü (*Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966) gibi ilim ve fikir adamlarınca dünyadaki örneklerine uygun, dipnotlu, kaynakçalı ilmi makaleler de yayımlanmaya başlanmıştır.

Bu arada ilimle uğraşan belli bir kesimi ilgilendiren alan dergilerdeki araştırma ürünü makaleler dışında gazete ve dergilerde siyaset, edebiyat ve sosyal hayatın problemleri başta olmak üzere her konuda baş muharrirler ve diğerleri tarafından makale yazarlığı bir meslek haline dönüşerek Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir. Tanınmış makale yazarları arasında Süleyman Nazif, Ali Kemal (*Makaleler*, haz. Hülya Pala, İstanbul 1997), Abdullah Cevdet, Mehmed Âkif Ersoy (*Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, haz. Abdülkerim -Nuran Abdülkadiroğlu, Ankara 1990), Yahya Kemal Beyatlı (*Eğil Dağlar*, İstanbul 1975; *Edebiyata Dair*, İstanbul 1971; *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul

1975), Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri Karasmanoğlu, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Ali Naci Karacan, Hakkı Tarık Us, Refi Cevat Ulunay gibi isimler bulunmaktadır.

1960'lı yıllardan sonra gazetelerde başmakale formu alışılmış özelliğini yavaş yavaş kaybederek bu yıllara kadar fıkra denilen türle birleşip köşe yazısı şeklinde yaygınlaşmıştır. Bu tip fıkra ve köşe yazarları arasında Burhan Felek, Necip Fazıl, Peyami Safa, Abdi İpekçi, Bedii Faik ve Ahmet Kabaklı sayılabilir.

Günümüzde makale denildiğinde belli ölçülere göre yazılmış, dergilerde yer alan ilmi ve fikri yazılar anlaşılmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Remzi Oğuz Arık, Cemil Meriç, Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan, Erol Güngör bu tür yazılarıyla tanınmış isimler arasında yer alır. Süreli yayınlardaki ilmi makalelerin tesbiti yolunda atılan en önemli adım, her zaman düzenli çıkmamış olsa bile 1952'de *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nın yayımlanmaya başlanmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nihad Sâmî Banarlı, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1948, s. 238-239; Özege, *Katalog*, III, 1000-1001; Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri II*, İstanbul 1980, s. 372; Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri III*, İstanbul 1987, s. 280-282; P. Dumont, "Mağâla", *El²* (İng.), VI, 92-96; "Başmuharir", *İst. A*, IV, 2199-2201; Abdullah Uçman, "Makale", *TDEA*, VIII, 124.

ÂLİM KAHRAMAN

□ FARS EDEBİYATI. Arapça makale, Farsça'da belirli bir konu üzerinde yazılıp söylenen şeylerin bütünü için Farsça *sühân* (söz), *güftâr* (deyiş), *nevişte* (yazılı şey) ve Arapça *kelâm*, *kavl* kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Kelimenin zamanla anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Nitekim bir sūfinin meclislerinde söylediği, müridleri tarafından tesbit edilen sözlerini içeren kitaplara bunun çözümlü olan "makâlât" denilmiş (*Mağâlât-ı Şems-i Tebrizi*, *Mağâlât-ı 'Alâ'üddevle-i Simnâni*), Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Mağâle*'sinde olduğu gibi bir kitabın bölümlerine de aynı ad verilmiştir. Makale bu anlamları dışında Fars edebiyatında "konuşma, söyleşi, tartışma, ağız kavgası" mânalarında da kullanılmıştır.

Fars edebiyatında makale türü XIX. yüzyıla gelinceye kadar daha çok tavsife, temsile ve öğüt vermeye dayanıyor, bu

sebeple de kanıt getirmeye ve bu kanıtlara dayanarak sonuç çıkarmaya daha az yer veriliyordu. Kaçar hânedanı döneminde İran Avrupa teknolojisi, Batı bilimi ve yeni düşünce akımları ile tanıştı, başta siyasî akımlar olmak üzere birçok yeni düşünce ülkeye girdi. Yeni kurulan dârülfünun bu akım ve düşüncelerin yayılmasında etkili oldu. Yazarların, baskıcı rejime karşı bir özgürlük ve ilerleme bilincinin doğmasını sağlamak amacıyla makalelerini halkın kolayca anlayabileceği bir dille yazmaya çalışmaları dilde sadeleşmeye yol açtı.

Cemâleddîn-i Efgânî, Ahundzâde Mirza Feth Ali ve Melkum Han'ın sert eleştiriler ihtiva eden makaleleri İran'da meşrutiyet döneminin başında yeni düşünce ve hareketlerin doğmasında etkili oldu. Bunların dışında Ali Ekber Dihhudâ'nın "Çerend ü Perend" başlıklı gazete makaleleriyle Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde'nin "Yekî Bûd Yekî Nebûd" adlı makaleler toplamı edebî ve sosyal eleştiride gerçekçiye ve dilde sadeliğe yönelen bir akımın doğmasına zemin oluşturdu. Sade yazma zevki anlaşılması güç Arapça kelimelerin dilden atılmasını sağladı. Zamanla Farsça makaleler teknik ve muhteva bakımından İngilizce'de "article", Fransızca'da "essai" denilen makalelerin düzeyine ulaştı. Meşrutiyet döneminden sonra halkın siyasal ve sosyal sorunlara karşı ilgisi artınca makalelerin konularını daha çok vatan severlik ve toplumsal eleştiriler oluşturmaya başladı.

Fars edebiyatında makaleleri tarihî gelişim sürecini göz önünde bulundurarak konularına göre şu gruplara ayırmak mümkündür: 1. Edebî makaleler. Klasik İran edebiyatında Hâkânî-i Şirvânî'nin münşeâtındaki mektuplar, Hamîdî'nin *Maqâmât*'ında görülen konularla Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülüstan*'ındaki hikâyeler, modern İran edebiyatında Abdülhüseyn-i Zerrînkûb'un *Naqş ber Âb* adlı eserindeki "Der Cüst u Cûy-i İnsân" başlıklı makalesi bu türün örnekleridir. 2. Araştırmaya yönelik ilmî makaleler. Bir olay, bir eser, bir kişi veya bir konu hakkındaki incelemeler bu grupta yer alır. Makale niteliğini taşıyan yazılar bir araya getirildiğinde "makâlât" veya "mecmûa-i makâlât" adını alır; *Maqâlât-ı Takizâde*, *Maqâlât-ı Kesrevî* gibi. Bir araya getirilen seçme makalelere "güzîne-i makâlehâ" denilir. Bazı makale mecmuaları ise içindeki makale sayısına göre adlandırılır; *Bist Makâle-i Kazvîni*, *Bist Makâle-i Takizâde*,

Çend Makâle-i Naşrullâh-i Felsefî gibi. 3. Gazete ve dergilerde yayımlanan makaleler. Özellikle gazetelerin ilk sayfasında yayımlanıyorsa "sermakâle", birkaç sayı devam ediyorsa "makâlât-ı müselsel" veya "silsile-i makâlât" adı verilen bu tür makaleler siyasî, iktisadî, kültürel ve tarihî nitelikteki konuların yorumlamalarını içerir. Bunlara nakd (tenkit), tebliğ (propaganda) ve âgehî (ilân) gibi türler de eklenebilir. 4. Hikâye yönü ağır basan makaleler. II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllara kadar uzanan bu tür makaleler daha çok halk hikâyeleri tarzında manzum ve mensur olarak yazılmıştır. *Merzûbânnâme*, *Ṭûṭînâme*, *Bahtiyârname* ile Hint kökenli *Kelîle ve Dimne* bu türün ilk örnekleridir. 5. Edebî eserlerle ilgili eleştiri makaleleri. 6. Mizah ve eğlence yönü ağır basan makaleler. 7. Ahlâkî ve dinî konularla ilgili makaleler.

İran edebiyat, tarih ve kültürüne dair eserler için bibliyografyalar hazırlanmıştır. Bunlardan İrec Efşâr'ın derlediği, 1915 yılından itibaren yazılan makalelerin bir bölümünü içine alan *Fihrist-i Maqâlât-i Fârsî* ile (üç cilt) Mâhyâr-i Nevâ'nın *Kitâb-ı Şu'arâ-yi İrân* (7 cilt) adlı eserleri önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdî Mâhavzî, *Bergüzide-i Nazm u Neşr-i Fârsî yâ Fârsî u Nigârîş*, Tahran 1369 ş./1990, I-II; *Zebân u Nigârîş-i Fârsî*, Kum 1369/1990 hş., s. 69-100; Hüseyin Rezmûcî, *Envâ'-i Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 221-223; İrec Efşâr, "Maqâla", *El²* (İng.), VI, 91-92; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XXV, 880-881.

MEHMET KANAR

MAKAM

(bk. CÂH).

MAKAM

(المقام)

Kararlı ve düzenli çabalarla kazanılan ahlâkî ilkesi veya sülûkün mertebeleri anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "ayak üstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki" gibi anlamlara gelen *makâm* kelimesi tasavvuf terimi olarak ahlâkî ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velîlerin kabirlerini veya sembolik türbelerini ifade etmektedir. Kur'an'da rabbîn (er-Rahmân 55/46; en-Nâziât 79/40), meleklerin (es-Saffât 37/164), Hz. İb-

râhim'in makamından (el-Bakara 2/125), takvâ sahipleri için güvenli bir makamdan (ed-Duhân 44/51) ve kerîm makamdan (eş-Şuarâ 26/58; ed-Duhan 44/26) bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in övülmüş bir makam (makâm-ı mahmûd) sahibi olduğu bildirilmektedir (el-İsrâ 17/79). Övülmüş makam ifadesi ezan duasında da geçmektedir (Buhârî, "Ezân", 8; Tirmizî, "Şalât", 43; Nesâî, "Ezân", 38).

Tasavvufta makam kavramı III. (IX.) yüzyıldan itibaren mücâhede ve sülûk kavramına bağlı olarak doğmuştur. Tasavvufî anlayışa göre nefis günah ve kötülüklerden mücâhede ve riyâzetle arındırılabilir. Günah ve kötülüklerden aşama aşama uzaklaşan sâlikin yaşadığı sevinme ve üzüme gibi bir anlık duygusal değişmelere hâl, halin sürekli ve kalıcı oluşuna makam adı verilmiştir. Makam, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde halin istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir (bk. HAL.). Bununla birlikte hallerin ancak bir kısmı makama dönüştürülebilir. Meselâ ara sıra işlediği günahlardan dolayı pişman olan bir sâlik disiplinli ve düzenli çaba ile pişmanlık duygusunu sürekli ve kalıcı duruma getirince bu hali makama dönüşmüş olur. Seyrî sülûk bir anlamda insanın, yaratılışında var olan iyi huy ve temiz duygularını kalıcı ve sürekli bir duruma getirmeye çalışmasıdır. Bu da hallerin makama dönüşmüş olması demektir. Öte yandan hal ile makam arasında bazı farklar bulunduğu kabul edilmiş, genellikle sevinme, üzüntü, rahatlık ve sıkıntı gibi duygular hal; zühd, tövbe, sabır, şükür ve takvâ gibi dinî ve ahlâkî ilkeler makam olarak adlandırılmıştır (Serrâc, s. 65; Kuşeyrî, s. 191). Hal ile makam arasındaki bir fark halin ilâhî bir lutuf olarak görülmesi, makamın ise çalışarak bir süreç içinde kazanılmasıdır. Bazı sülûflere göre haller de makamlar gibi kalıcı olabilir. Bunlar bir halin daha başka haller içerdiğini düşünürler (Kuşeyrî, s. 94).

Mısır'da Zünnûn el-Mısırî, Horasan'da Bâyezîd-i Bistâmî ile Şakîk-i Belhî, Bağdat'ta Serî es-Sakatî tasavvufî hal ve makamlardan bahseden ilk sülûflerdir. Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî *Maqâmâtü'l-kuṭûb* adlı eserinde kalp, fuâd, sadr ve lûb makamlarından bahsetmiştir. Ona göre sadr İslâm'ın, kalp imanın, fuâd mârifetin, lûb tevhidin kaynağıdır. Ebû Bekir el-Kettânî ise bazısı nur, bazısı zulmetten olmak üzere Allah ile kul arasında bin makamın bulunduğu kanaatindedir (Herevî, s. 49, 439). Makamlar hakkında sûfî müellifle-